

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Για δυο πράγματα συμφωνούν σήμερα στην Ευρώπη. Πρώτον, ότι την εξέγερση του ελληνικού λαού δεν την άναψε τόσο η δυσαναλογία της τούρκικης διοίκησης σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο και τις κοινωνικές συνθήκες των χριστιανών υπηκόων της Ελλάδας, όσο κυρίως μια φωτιά που την έβαλαν απέξω, όπως στα 1770, και, επομένως, δεν είναι έργο αποκλειστικά του λαού, αλλά ενμέρει και των ξένων. Δεύτερον, ότι, χωρίς τη βίαιη επέμβαση Δυνάμεων που λειτουργούσαν ως ρυθμιστές, η απόπειρα να αλλάξει στην Ελλάδα η διακυβέρνηση της χώρας θα ναυαγούσε εντελώς κι αυτή τη φορά και ο χριστιανικός πληθυσμός των περιοχών που είχαν παρασυρθεί σε μια επιχείρηση που υπερέβαινε κατά πολύ τις δυνάμεις τους δε θα είχε αποφύγει τη μοίρα που έχουν οι ηττημένοι στασιαστές. Ένα τρίτο σημείο φοβούνται ακόμη να το ομολογήσουν, αλλά σύντομα η αναγκαιότητα θα τους υποχρεώσει να το κάνουν, να παραδεχτούν δηλαδή ότι στην Ελλάδα, όπως είναι τώρα, δεν μπορούν να βρεθούν ακόμη αρκετά σε αριθμό και ισχύ στοιχεία, για να συγκροτηθεί ανεξάρτητο βασίλειο. Η Ελλάδα είναι μόνο θραύσμα, μόνο γκρεμισμένα συντρίμια από τον κολοσσό της τούρκικης αυτοκρατορίας βλέπει κανείς, τα οποία μάταια η τέχνη των ανθρώπων πασχίζει να συνενώσει και να φτιάξει απ' αυτά ένα κανονικό οικοδόμημα: ασμίλευτο, άγλυχο θραύσμα μαρμάρου, στο οποίο δεν είναι σε θέση να εμψύσει νέα ζωή ούτε καν ένας πιο ενθουσιώδης Πυγμαλίων. Το μόνο που μπορεί να κάνει η βία που δημιούργησε την Ελλάδα είναι να διατηρήσει με δυσκολία την ύπαρξή της· αλλά στο τέλος η βία κουράζεται και κανένα κράτος δεν μπορεί να υπάρξει αν δεν παράγει από μόνο του τα στοιχεία της ζωής. Η Ελλάδα όμως δε ζει με δικά της μέσα, γιατί δεν έχει αρκετή δύναμη ούτε αυτοάμυνας ούτε αυτοκυριαρχίας. Ξένο χρυσάφι πληρώνει ακόμη κάθε χρόνο την αμφίβολη υπακοή των κυβερνητών της και η μονιμότητά τους δεν έχει καμιά άλλη εγγύηση παρά μόνο τις διαθέσεις των προστατών τους. Είναι πικρό και πολύ ταπεινωτικό για την περηφάνεια των ευρωπαϊκών λαών το φαινόμενο να αναλώνεται ο ενθουσιασμός μισής ηπείρου στη δημιουργία ενός πλάσματος που βαριανασαίνει.

Η καταστροφή επήλθε πριν από τη φυσική της ωρίμανση και δεν μπορεί να φέρει τους προσδοκώμενους καρπούς. Γι' αυτό οι Έλληνες άρχισαν κιάλας να κουράζουν την Ευρώπη και πολλοί άλλοτε ένθερμοι υποστηρικτές της υπόθεσής τους έχουν γίνει σήμερα χλιαροί και αδιάφοροι, αν όχι απόλυτα εχθρικοί, γιατί ούτε μια από τις διθυραμβικές τους προσδοκίες δεν πραγματοποιήθηκε και -αν θέλει ν' ακούσει κανείς την αλήθεια- ούτε μπορούσε να πραγματοποιηθεί. Μα πώς!, ακούγεται συχνά το παράπονο, βοήθησαν τους Έλληνες, αυτό το λαό των καλλιτεχνών, των ηρώων και των σοφών, προσφέροντας χρήμα και αίμα και ενμέρει παρά τις προειδοποιήσεις των παλαιών πολιτικών, να αποκτήσουν την ανεξαρτησία τους και τους παρέστησαν ως τον πυρήνα στον οποίο προσχωρούν χωρίς ενδοιασμούς και σε πολύ λίγο διάστημα όλες οι ελληνόφωνες και ελληνορθόδοξες φυλές της τουρκικής αυτοκρατορίας, για να επεκτείνουν τα σύνορα του νεόδμητου κράτους μέσω της πίεσης της φυσικής δύναμης, για να αποκτήσουν πολιτική βαρύτητα και πνευματική ισχύ και να καταλάβουν, τελικά, ως αντίπαλον δέος στην υπεροχή των βόρειων, τον κενό χώρο της τουρκικής αυτοκρατορίας. Αλλά, δείτε, οι αστραπές της πνευματικής υπεροχής των Ελλήνων ούτε τώρα θέλουν να βγουν από το σκοτάδι και οι αγάριστοι πόρρω απέχουν από το να εγκαταλείψουν τα Ηλύσια Πεδία στον Κάυστρο και το Μαϊάνδρο, τους καταπράσινους λόφους στον Ελλήσποντο, την κοιλάδα των Τεμπών και τους κήπους στο Βόσπορο και να τραβήξουν για την Ελλάδα· ίσα-ίσα, φεύγουν από το έδαφος της κλασικής Ελλάδας, από τη χώρα της ελευθερίας, για να ξαναστρατοπεδεύσουν στη σκιά του τούρκικου θρόνου και να πληρώσουν νέους φόρους στους παλιούς καταπιεστές της Ελλάδας. Αυτό είναι το παράπονο της εποχής μας και το κομματικό πνεύμα το εκμεταλλεύεται πολλαπλά, για να κατηγορήσει έντιμους και συνετούς άνδρες, στους οποίους ανατέθηκε η διοίκηση του νεαρού κράτους, και μάλιστα για να θεωρήσει τα απροσδόκητα δεινοπαθήματα της χώρας γελοιοποίηση μιας από τις πιο ισχυρές και γενναίες φυλές της Γερμανίας, σαν να ήταν «πολύ φλεγματική, πολύ αργόστροφη» και, κατά κάποιον τρόπο, ανίκανη να αντιληφθεί την αποστολή της και να ενθρονίσει το

νέο ελληνισμό στο Μοριά.

Όλες όμως οι πλάνες, οι ριζικές διαφορές και τα λάθη πηγάζουν εδώ πολύ λιγότερο από τους ανθρώπους· ίσα-ίσα, προέρχονται από την προέλευση της εξέγερσης και από το βασικό αξίωμα πάνω στο οποίο στηρίχτηκε η επέμβαση των Ευρωπαίων στο ελληνικό ζήτημα. Η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, στο βαθμό που διαμορφώθηκε, καθοδηγήθηκε και εκφράστηκε από τους μορφωμένους, αμέσως μόλις ξέσπασαν οι ταραχές αποφάνθηκε ότι όχι μόνο αναγνωρίζει στην ελληνική επανάσταση μια ζύμωση βγαλμένη από εσωτερική αναγκαιότητα και, επομένως, έντονα δημιουργική, αλλά και διακρίνει, επιπλέον, στις εξεγερμένες μάζες τουλάχιστον τους Έλληνες της εποχής του Πausανία και του Πλίνιου, που το αρχαίο τους μεγαλείο έχει μεν καταβυθιστεί, αλλά παρόλ' αυτά «*illam veram et meram Graeciam*» του αρχαίου κόσμου, ένα λαό που ακόμη και τότε δεν είχε υποστεί επιμιξίες και ο οποίος ξεπρόβαλε ως ενιαίο σύνολο, οροθετημένος ολόγυρα και στη βασική του μορφή υψωμένος πάνω από τα άλλα έθνη της γης· ένας λαός στον οποίο ο Πλάστης της φύσης χάρισε ως αποκλειστική κληρονομιά το λεπτό γούστο και την αίσθηση του ωραίου. Αυτό το καλλιτεχνικό πνεύμα νόμιζαν πως είχε γίνει ένα σώμα και μια ψυχή με τη φύση της ελληνικής φυλής, πως ήταν μάλιστα η ίδια η ουσία της και πως μπορούσε να αφανιστεί μόνο αν αφανίζοταν ταυτόχρονα και ο λαός. Αυτόν όμως το λαό με το δημιουργικό του πνεύμα και την αρχαία του ελαστικότητα τον είχε μέχρι τότε καταβάλει μόνο μία ξένη εξουσία, και η αρχέγονη φυσιογνωμία του θα ξεπροβάλλει ξαφνικά με λαμπρότητα, αφού πρώτα καθαρίσει και πετάξει την οθωμανική βρωμιά, και θα κυκλοφορήσει εκ νέου στον πολιτισμένο κόσμο ως νόμισμα που τιμά τους λαούς. Αυτή η πεποίθηση περί μη εξασθένησης του ελληνισμού ήταν τόσο γερά εδραιωμένη στην κεντρική Ευρώπη, τόσο αποκλειστική και μισαλλόδοξη, ώστε ο μορφωμένος εκδότης της *Λευκοθέας*, ακόμη και ορισμένες σημειώσεις που παραθέτουν ο Τσάντλερ, ο Καστελάν και ο Λικ ότι στην Ύδρα και σε άλλα σημεία της Ελλάδας υπάρχουν μη Έλληνες, τις θεώρησε ανενδοίαστα φημολογία, ονειροφαντασιά και ανταπάτη. Η ανοησία εκείνων των ημερών ήταν τόσο μεγάλη, που οι ναύτες και οι καπεταναίοι της Ύδρας έπρεπε, λόγω της σπάνιας τόλμης και της επιδεξιότητάς τους στα ναυτικά, να είναι απαραίτητως Έλληνες, «*αφού έναν Αλβανό ήταν αδύνατο να τον διακρίνουν τέτοιες ιδιότητες*». Οι επικεφαλής της χορωδίας τότε τίποτε δεν έβλεπαν και δεν κήρυτταν ως θαύμα και, σαν να μην έφτανε το συνηθισμένο μέτρο ανθρώπινης σοφίας για να κυβερνήσει την αναστημένη από τον τάφο αρχαία Ελλάδα, προσδοκούσαν με εναγώνια περιέργεια στρατηγούς και πολιτικούς υψηλότερης τέχνης που να ανασταίνονται, χωρίς αμφιβολία, από τη ζύμωση αυτού του «εξαιρετικού λαού» και οι οποίοι μπροστά στην έκπληκτη Ευρώπη θα έπρεπε να ανανεώσουν τα θαύματα της αρχαίας εποχής. Μόνο που η επανάσταση στη μακρά, αιματηρή της πορεία δεν επέδειξε στη σκηνή ένα ταλέντο υπέρτερο, το οποίο να κυριεύει το έθνος και διαπλάθοντάς το να το παρασύρει μαζί του· ο ελληνικός λαός φαινόταν πνευματικά νεκρός, μια μάζα ανομοιογενής, απολίτιστη και ακαλλιέργητη, μέσα στην οποία δεν είχε εισχωρήσει ούτε μια σπίθα κλασικής ζωής.

Αυτό το ελληνικό χάος αναπνέει μόνο τη ζωή που του έχουν υπαγορεύσει οι ευρωπαίοι μονάρχες και ανήκει ολοκληρωτικά στην Ευρώπη, που το διέσωσε και το ρυμούλκησε σαν ναυάγιο τσακισμένο από τη θύελλα. Το φωτοστέφανο των απογόνων του Περικλή, του Πραξιτέλη και του Πλάτωνα, με το οποίο είχαν περιβάλει τους Μοραίτες και τους Ρουμελιώτες οι ενθουσιώδεις φίλοι τους, λιώνει μπροστά στα μάτια μας και γίνεται καπνός και, μαζί με την ολοκληρωτική εξάλειψη της αρχαιοελληνικής εθνικής οντότητας, διακρίνεται κάθε μέρα όλο και πιο καθαρά ο εσωτερικός διαχωρισμός του λαού, οι δυο μεγάλες φατρίες των Σλάβων και των Αρναούτηδων. Τώρα είναι σε όλους γνωστό ότι η αίσθηση της τέχνης και του ωραίου -το χαρακτηριστικό γνώρισμα του αρχαίου ελληνισμού- λείπει εντελώς από τους Νεοέλληνες· η φύση τους έχει αρνηθεί αυτό το χάρισμα, όπως στους Τούρκους και στους Μογγόλους.

Αλλά, αν λείπει απ' αυτούς οποιαδήποτε αρχαία φυσιογνωμία, τότε πού είχε την έδρα του ο ζωτικός πυρήνας, το καθαυτό εθνικό, με το οποίο αντιστάθηκαν στη διαβρωτική δύναμη του μωαμεθανισμού, η οποία ενεργούσε επί αιώνες, και διατηρήθηκαν ως συνονθύλευμα λαών διακριτό από τους Οθωμανούς; Αυτή η υπηρεσία οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην ελληνική Εκκλησία. Το στοιχείο που τους διατήρησε δεν ήταν ούτε το αίμα ούτε η ανάμνηση ούτε η τέχνη ούτε ο ναός· αυτά που τους διατήρησαν και τους διατηρούν μέχρι σήμερα είναι η κοινή θεία λειτουργία, οι επτά Οικουμενικές Σύνοδοι, η κατατρόπωση της δυναστείας των εικονοκλαστών, ο αυτοκράτορας-θεός και ο πατριάρχης της Ισταμπούλ μαζί με τους μοναχούς του και την εκκλησιαστική του πειθαρχία. Το

επαναλαμβάνουμε: Όχι Έλληνες με λεπτό γούστο, αλλά ρωμιοί χριστιανοί, μαθητές της ανατολικής Εκκλησίας επέζησαν από τις θύελλες και στέκονται τώρα στην πύλη της ηπείρου μας, για να ζήσουν τη δική τους ζωή. Αυτό όμως οφείλεται απόλυτα στο δόγμα, που έχει συγχωνευθεί με την ψυχή και το αίμα αυτών των ανθρώπων τόσο βαθιά, ώστε απέναντί του η μεγάλη αδικία των Τούρκων έγκειτο όχι στην καταπιεστική τους κυριαρχία, αλλά στη μουσουλμανική τους θρησκεία. Αν οι σουλτάνοι μαζί με το θρόνο των Κομνηνών και των Παλαιολόγων είχαν δεχθεί και τη θρησκεία τους, τότε αυτό θα αποτελούσε ανασύσταση της έννοιας της μετανάστευσης των λαών και μια εξέγερση στην Ελλάδα θα ανήκε στη σφαίρα του απίθανου: τους Τούρκους θα τους βλέπαμε ως αρχαίους Έλληνες, όπως πριν απ' αυτούς τους Βούλγαρους και τους Αλβανούς· και το εχθρικό χάσμα μεταξύ αυτής της χριστιανοελληνικής αυτοκρατορίας των Τούρκων και της χριστιανολατινικής Δύσης θα είχε γίνει τόσο βαθύ, τόσο αδύνατο να καλυφθεί και αιώνιο όσο και το χάσμα μεταξύ των θρησκειών της Ρώμης και της Μέκας. Έτσι εξηγείται και το ότι οι έλληνες πρόκριτοι, ιδίως των νησιών, από τη στιγμή που βλέπουν ότι δεν κυβερνώνται άμεσα εθνικά, δηλαδή από την ανατολική Εκκλησία, συχνά λυπούνται που αποσκίρτησαν από την τούρκικη αυτοκρατορία και την αποσκίρτησή τους από την Ισταμπούλ τη θεωρούν περίπου εθνική συμφορά· κι αυτό γιατί μέσα τους αισθάνονται πολύ βαθύτερα πληγωμένοι από την παρουσία των αιρετικών Φράγκων παρά από το κάλεσμα για προσευχή που έκανε παλιότερα ο μουεζίνης στο μιναρέ της Τριπολιτσάς και από το μαστίγιο που κουνούσε πάνω από τα κεφάλια τους η αναξιοπρεπής γι' αυτούς εξουσία των βεζιρηδών.

Η αληθινή όμως ζωή των Ελλήνων συνίσταται στην ανεξάλειπτη αποστροφή και περιφρόνηση που νιώθουν για τους Δυτικούς, για τα δόγματά τους, για το χαρακτήρα και τις συνήθειές τους. Ανάμεσα σ' αυτούς τους ανθρώπους και στους Ευρωπαίους η ίδια η φύση ύψωσε ένα αιώνιο φράγμα και, για να ζήσει κανείς μ' αυτό το λαό, πρέπει, κατά κάποιο τρόπο, να αφανίσει τον ίδιο του τον εαυτό και να γίνει ο ίδιος Έλληνας στην πίστη και στο ήθος, στο μίσος και στην αγάπη.

Στην ανεκτική μας Ευρώπη, που πολύ καιρό ταλαιπωρήθηκε από τις θρησκευτικές αντιπαραθέσεις, το νόημα μιας τέτοιας φράσης δε θα το καταλάβουν όλοι εύκολα και αυτό το ζήτημα πρέπει απλώς και μόνο ν' αφήσουμε να το κρίνει ο χρόνος, που όλα τα αποκαθιστά στις σωστές τους διαστάσεις και ήταν ανέκαθεν μοναδικός δάσκαλος των ασυλλόγιστων. Ούτε κατακρίνουμε τον ελληνικό λαό γι' αυτό που είναι· αντίθετα, θέλουμε να επιστήσουμε την προσοχή εκείνων από τους οποίους εξαρτάται η υπόθεση αυτή στη διεισδυτική δύναμη της θρησκείας, δύναμη που μέχρι τώρα δεν έχει εκτιμηθεί όσο θα 'πρεπε, και να δείξουμε ότι ένας λαός, ακόμη κι αν είναι πολιτικά διχασμένος, αστοιχείωτος σαν βάρβαρος και ηθικά κακός, παρ' όλ' αυτά είναι ανεπίτρεπτο να περιφρονείται, μόλις, ενθουσιασμένος από μια δογματική ιδέα, τη διαχειρίζεται, κατά κάποιο τρόπο, ως ιδεολογικό επίκεντρο και εστία ζωής. Αυτή όμως η εστία ζωής του ελληνικού λαού αισθητοποιήθηκε στις πόλεις Ισταμπούλ και Μόσχα· εκεί αναπνέει και σκέφτεται ο Έλληνας, εκεί είναι το θυσιαστήριο και το πραιτώριό του, εκεί στρέφονται τα αισθήματα όλων των πιστών της ανατολικής Εκκλησίας από το Μοριά, τον ποταμό Νείλο, την Ιορδανία, τον Ορόντη, την έρημο της Παλμύρας, την Κύπρο και την Καραμανία· εκεί συναθροίζονται οι σφυγμοί όλων των Ρωμιών και από κει εκπορεύονται. Όλες αυτές οι περιοχές, που τις χωρίζουν βουνά και θάλασσες, αλλά ηθικά είναι συμπαγείς και συναφείς, είχαν κληθεί στο μεγάλο έργο της εξέγερσης. Μόνο που η φυσική τάξη του κόσμου, η οποία σε όλα τα πράγματα προχωρεί με συνέπεια και με σοφή οικονομία, άφησε μόνο ένα κομμάτι αυτού του γιγάντιου σώματος να πετύχει τον επιδιωκόμενο σκοπό. Αυτό όμως το κομμάτι, δυσχερατισμένο μές' στην απομόνωσή του, αντιστέκεται σε νέες συμπάθειες και ξαναστρέφεται φανερά προς τις δύο εστίες της ζωής του.

Συνετοί άνδρες το αντιλήφθηκαν αυτό έγκαιρα και επιδίωξαν να αντιμετωπίσουν το κακό αποκόπτοντας τη σχέση μεταξύ του νέου βασιλείου και του παλαιού πατριαρχικού θρόνου της Κωνσταντινούπολης. Το μέτρο αυτό ήταν επί της αρχής απόλυτα σωστό και επίκαιρο· αλλά χωρίς υποκατάστατο, με ένα διάταγμα, μπορούν να γίνουν κομμάτια οι συμπάθειες που προκύπτουν από το συναίσθημα και την αναγκαιότητα; Με τα αμέτρητα οργανικά τους διατάγματα, που έκαναν κομμάτια όλα τα νήματα της ζωής των δήμων του Βυζαντίου, στη θέση του λάβαρου του Κωνσταντίνου και στη θέση της Αποκάλυψης παρουσίασαν σ' αυτό το λαό άλλοτε ένα πεθαμένο φάντασμα, το οποίο ονόμασαν ελληνισμό, και άλλοτε την ελευθερία με το ένδυμα της ευρωπαϊκής γραφειοκρατίας ως σημαία, γύρω από την οποία όφειλαν να στοιχηθούν τα από πολιτική και ηθική άποψη απορφανισμένα στοιχεία και να ενωθούν σε ένα διαρθρωμένο σώμα. Κάθε μέρα δείχνει το

αποτέλεσμα αυτών των δύο γιατρικών που επιχειρήθηκαν εναλλάξ. Η επανάσταση έκανε μόνο μια παύση, είναι ακόμη βαθιά ριζωμένη στις καρδιές τους και μπορεί να πετύχει και θα πετύχει το φυσικό της στόχο μόνο αν αποκτήσει μια βάση υλικά ευρύτερη και λαϊκότερη. Ποιος μπορεί να πει πώς, πότε και με ποιον θα πραγματοποιηθεί αυτό; Απ' όσο όμως μπορούμε να γνωρίζουμε, σήμερα απ' άκρου σ' άκρο στην Ελλάδα επικρατεί η εξής σκέψη: «*Με υπομονή και επιμονή αντισταθήκαμε στις επεμβάσεις του μωαμεθανισμού, και εντέλει θα αντισταθούμε ακόμη και στους Φράγκους και στην οντότητά τους*». Δεν ήταν μεγάλο σφάλμα που κατασκεύασαν και έθρεψαν αυτά τα φρονήματα στην ψυχή του ελληνικού λαού και, πολύ περισσότερο, δεν την χόρτασαν και, κατά κάποιον τρόπο, δεν την διαπότισαν παίρνοντας μέτρα έξυπνα, που να τα διαπνέει το πνεύμα του Βυζαντίου;

Αλλά προτού καλά-καλά εκστομιστεί η απελευθέρωση αυτού του νέου βασιλείου από το τουρκικό κρατικό μόρφωμα, στην Ευρώπη σκέφτονταν ήδη ελληνικό προϋπολογισμό, νεοσύλλεκτους, στρατιωτικές στολές και φορολογικούς καταλόγους και άρχισαν να υπολογίζουν ποιοι διοικητικοί πειραματισμοί και ποιες θεωρίες για την ευημερία μιας χώρας πρέπει να εφαρμοστούν εκεί, ποιες υλικές και πνευματικές απολαύσεις θα μπορούσαν να αντλήσουν απ' αυτό το νέο Ελντοράντο. Φαντάζονταν ότι η Ελλάδα θα μπορούσε να πάρει την οποιοδήποτε πολιτική μορφή ακριβώς όπως μια άλλη ευρωπαϊκή χώρα, με τις ίδιες ανάγκες και τα ίδια μέσα βοήθειας, με τις ίδιες αρετές και τα ίδια ελαττώματα, κυρίως όμως με την ίδια υπομονή, τους ίδιους εκλεπτυσμένους τρόπους και την ίδια μειλιχιότητα -ευκαμπτο υλικό για τους πειραματισμούς μοντέρνων πολιτικών. Επιπλέον, Έλληνες κάθε ηλικίας, συχνά διαπνεόμενοι πολύ περισσότερο από πνεύμα μηχανογράφου παρά από τη λαχτάρα της μάθησης και από ειλικρινή φιλοπατρία, και καθώς είχαν μεταφυτευτεί ενμέσω της ανατολίτικης βαρβαρότητας και διαφθοράς στην περιοχή την οποία φώτιζε η Δύση, έφεραν στην πατρίδα τους τις χίμαιρες ελληνικών Δημοκρατιών, φιλελεύθερων πολιτευμάτων, Συντακτικών Συνελεύσεων και τα υπόλοιπα απατηλά οράματα της νέας διεθνούς τάξης, σαν να είχαν περάσει ήδη οι συμπατριώτες τους απ' όλες τις φάσεις των κοινωνικών μετασχηματισμών και να είχαν γίνει, όπως οι κάτοικοι της Βρετανίας και της Γαλλίας αφού είχαν περάσει όλες τις δοκιμασίες, κατάλληλοι να απολαύσουν και να ασκήσουν τα πιο υψηλά πολιτικά δικαιώματα: η λαϊκή όμως μάζα δεν καταλαβαίνει αυτούς τους αποστόλους ξενόφερτων απατηλών θεωριών και τις στέλνει από κει που ήρθαν: είναι σαν σαπουνόφουσκες που επιπλέουν στην επιφάνεια του νερού χωρίς ν' αφήσουν ίχνη.

Πόσο γρήγορα οι Βαταβοί και οι Βορειοαμερικάνοι επαναστάτες απέκτησαν στο παρελθόν πλούτο, αίγλη και δύναμη! Αντίθετα, πόσο άθλια και ατροφική είναι αυτή η Ελλάδα μετά από πολλά χρόνια ειρήνης! Ο πληθυσμός της φθίνει και οι πόροι της δεν αυξάνονται, αν και η Ευρώπη έχυσε ποταμούς από το χρυσάφι της στον κενό πίθο των Δαναΐδων: ασφαλής απόδειξη ότι εκεί κανείς δεν ήταν έτοιμος να απολαύσει και να διαχειριστεί την ελευθερία και ότι ο ελληνικός λαός δεν είναι, από πολιτική άποψη, περισσότερο ώριμος απ' ό,τι οι Μοσχοβίτες του Κιέβου και του Βλαντίμιρ ή οι Βλάχοι του Ιασίου και του Βουκουρεστίου: ότι βρίσκεται ακόμη στην ίδια βαθμίδα με την Ευρώπη του ΙΒ' αιώνα, όταν η σημαία του σταυρού ήταν το πολεμικό λάβαρο όλων και η Ιερουσαλήμ ο στόχος όλων των πόθων. Το ορμέμφυτο τέτοιων λαών είναι η γνήσια μοναρχία. Μια δίκαιη και σύμφωνη με τη χριστιανική αυστηρότητα, αλλά απόλυτα εθνική εξουσία, πρέπει να αποκαθάρει αυτήν την *ex abrupto* ξεχαρβαλωμένη Ελλάδα και να την προετοιμάσει επί μακρόν, ώστε στο μέλλον να εισέλθει στην κοινότητα των ευρωπαϊκών κρατών και να υιοθετήσει τη δική τους μορφή διακυβέρνησης. Αν όμως το θεωρεί κανείς περιττό να δώσει στην ελληνική πολιτική αυτήν την κατεύθυνση και αισθάνεται ήδη αρκετά ευτυχής που έχει μια εξουσία όπως αυτή είναι τώρα, τότε για το ατομικό του συμφέρον απαξιόσι και να εξασφαλίσει τα μέσα θεραπείας και όσα με αγώνες έχουν αποκτηθεί. «*Να κυβερνάτε όπως οι Τουρκο-Ρώσοι, αλλά να ντύνεστε και να έχετε πίστη όπως οι Έλληνες*», θα ήταν, μ' αυτό το πνεύμα, το μικρό, μοναδικό και πλήρες εγκόλπιο γι' αυτούς που θέλουν να υφίστανται ως εξουσία στην Ελλάδα. Η παγκόσμια, μάλιστα, κατάσταση έχει ρυθμίσει έτσι τα πράγματα, ώστε από τον Αρχάγγελο¹⁷ μέχρι το ακρωτήριο Ματαπά να κυριαρχεί μία πίστη, ένας νόμος, μία πρακτική, μία και η αυτή κινητήρια δύναμη. Κι όποιος εναντιώνεται σ' αυτή την τάξη πραγμάτων μαραζώνει ο ίδιος ή βουλιάζει στη δίνη. Καμιά ευεργεσία -να είστε πεπεισμένοι γι' αυτό- δεν πρόκειται να συμφιλιώσει ειλικρινά τους Έλληνες με τους αλλόθρησκους λαούς: και όλα όσα έκαναν και ακόμη κάνουν οι Ευρωπαίοι γι' αυτούς οι ανατολίτες αυτοί -που, σύμφωνα με την ιδέα που έχουν για τον εαυτό τους, είναι οι μοναδικοί αληθινοί χριστιανοί και, όπως άκουσαν από μας, νόμιμοι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων- τα βλέπουν ως φόρο τον οποίο πληρώνει εν είδει οφειλής στους δασκάλους της η αιρετική και ηλιθια Δύση. Σύμφωνα με την εικόνα που έχουν

σχηματίζει αυτοί οι άνθρωποι, η Ελλάδα είναι κάτι σαν ευρωπαϊκό ίδρυμα αναπήρων, ένα γενικό παγκόσμιο Πρυτανείο, στους κατοίκους του οποίου όλοι οι λαοί της γης που διαβάζουν την Ιλιάδα έχουν την υποχρέωση να στέλνουν τρόφιμα και επαίνους, παρέχοντάς τους έτσι μια γεμάτη τιμές, αλλά οκνηρή και ξέγνοιαστη ζωή.

Μπορεί να είναι κανείς ειλικρινής φίλος της ελληνικής υπόθεσης έστω κι αν δεν πιστεύει ότι οι Έλληνες στον τελευταίο πόλεμο αγωνίστηκαν πιο γενναία απ' οποιοδήποτε άλλο λαό στη γη. Ακόμη και αν θεωρεί κανείς, από το ένα μέρος, δικαιωματικά ήρωες τους Αλβανούς του Σουλίου και της Ύδρας, ωστόσο αυτό που έκαναν αυτοί το είχαν ήδη κάνει πριν απ' αυτούς εκατό λαοί· γιατί η ανδρεία και η απεγνωσμένη άμυνα, όταν το απαιτεί η ανάγκη, είναι κοινό αγαθό του ανθρώπινου γένους κι όχι αποκλειστικό προνόμιο των κατοίκων της Αλβανίας και της Ρούμελης, όπως θέλουν τώρα να το παρουσιάσουν. Οι αδελφοί με τους Έλληνες λαοί του Μαυροβούνιου και της Σερβίας πέτυχαν στην ξηρά πολύ λαμπρότερα πολεμικά κατορθώματα κατά των Τούρκων απ' όλους μαζί τους Βλάχους και τους κλεφτοκαπεταναίους κατά τον απελευθερωτικό πόλεμο· γιατί κανένα από τα γεγονότα συνολικά του ελληνικού αγώνα δεν μπορεί να συγκριθεί με την ήττα του Αλήπασα στο Μαυροβούνιο (22 Σεπτ. 1795) και με τις ένδοξες μέρες του Βαρβάριν και της Νίσσας στη Σερβία (1810). Έλληνες της Βαράσοβας, της Κράκοβας και της Γλόγοβας, κοιτάζτε τους ομοαίματους αδελφούς σας στη Γιαγκοντίνα, στο Κραγκούγεβατς, στο Μοράβα· δεν είναι η χώρα τους πιο ακμαία και ο πληθυσμός τους πολυαριθμότερος, πιο μορφωμένος και πολύ πιο έξυπνος από τον δικό σας; Οι Σέρβοι όμως είχαν αφεθεί μόνοι τους, χωρίς βοήθεια, και ουδέποτε ξέχασαν ότι, αν ένας λαός θέλει να υψωθεί σε μια καλύτερη κατάσταση, δεν του απομένει, σε τελευταία ανάλυση, τίποτ' άλλο από τα δικά του χέρια και τις δικές του ικανότητες. Σε σχέση με τις άλλες σαρματικές φυλές του ιλλυρικού τριγώνου εσείς έχετε μόνο το πλεονέκτημα ότι οι βαρβαρικές σας καλύβες είναι φτιαγμένες πάνω στα ερείπια αρχαιοελληνικών πόλεων. Γιατί, αν η Σερβία ήταν κι αυτή αρχαιοελληνικό έδαφος, δεν ξέρω αν το βραβείο της πολιτικής χρησιμότητας θα απονέμονταν σε σας ή στους υπηκόους του Μίλος. Αν όμως η Ευρώπη απέστρεφε από σας το προστατευτικό της βλέμμα και επέτρεπε στους Τούρκους να στείλουν τα πλοία και το στρατό τους, για να ανακτήσουν αυτά που είχαν χάσει, θα ήσαστε τότε αλήθεια σε θέση, εξυμνημένοι ήρωες, με τις δικές σας δυνάμεις και εγκαταλελειμμένοι από την Ευρώπη, να διατηρήσετε για πολύ την ανεξαρτησία της πατρίδας σας; Γιατί όλοι ξέρουν ότι εκείνο το φλογισμένο λαϊκό μίσος με το οποίο μικρές δυνάμεις αντιστέκονται στις μεγαλύτερες υπερδυνάμεις σήμερα έχει σβήσει σ' εσάς ή, καλύτερα, έφυγε από τους Τούρκους και στράφηκε εναντίον της Δύσης, η οποία σας γλίτωσε.

Αυτή η μεταστροφή της κοινής γνώμης είναι δυσοίωνα σημάδι όχι μόνο για τους ίδιους τους Έλληνες, αλλά και για τους χειροκροτητές τους στη Δύση, τις υπέρμετρες εκφράσεις σεβασμού των οποίων αυτή τις διένευσε και συνέβαλε όχι λίγο στην απείθειά τους. Μα πώς μπορεί να πιστέψει κανείς ότι ένας λαός που έγινε άγριος μπορεί καλοπροαίρετα να επιτρέψει να τον κυβερνήσουν ξένοι, από τους οποίους αυτός λόγω της αρχέγονης ευγενικής του καταγωγής, της μεγαλοφυΐας του, του πνεύματος και της δόξας του είναι, όπως τον διαβεβαίωσαν αυτοί που τον κολάκεψαν, απείρως ανώτερος; «*Τώρα πια ξέρουμε ότι είμαστε Έλληνες*», ακούει κανείς αρκετά συχνά στην Ελλάδα ανθρώπους των κατώτερων τάξεων να κομπάζουν, και στο ερώτημα τι είναι καταβάθος Έλληνας να απαντούν: «*Οι Έλληνες πρέπει να ήταν ένας λαός που ουδέποτε είχε βασιλιά περισσότερο από 3-5 χρόνια και μετά πάντα είτε τον σκότωναν είτε τον έδιωχναν*».

Η πηγή αυτών των επονείδιστων προκαταλήψεων βρίσκεται προφανώς στην αντίληψη που είχαν μέχρι τότε στη Δύση για όσα συνέβησαν στην Ελλάδα τους τελευταίους δεκαπέντε αιώνες. Για να ριχθεί ευρύτερα λίγο φως σ' αυτήν την ιστορική περίοδο και να οδηγηθεί η κοινή γνώμη, στο βαθμό που μπορούσε να το καταφέρει αυτό ένα άτομο, λίγο-λίγο στο σωστό δρόμο, κυκλοφορήσαμε πριν από μερικά χρόνια τον πρώτο τόμο του έργου *Ιστορία της Χερσονήσου του Μοριά κατά το Μεσαίωνα* και προσπαθήσαμε να εξηγήσουμε ότι μεταξύ του ΣΤ' και του ΙΒ' αιώνα (590-1200) στον πληθυσμό αυτής της χερσονήσου έγινε μια υλική επανάσταση, συνέπεια της οποίας ήταν η αρχαία φυλή με τις πόλεις και τις τέχνες της, με ολόκληρο τον πολιτισμό και τις αρχαίες της ιδέες, καταβάθος να σβήσει εντελώς και να πεθάνει. Ο πρόλογος από τότε κιάλας είχε υπαινιχθεί ένα δεύτερο συμβάν αυτής της μορφής, το οποίο περιλάμβανε όλη τη στεριά του σημερινού βασιλείου· τη λεπτομερέστερη θεμελίωση αυτού του συμβάντος είχαμε υποσχεθεί να κάνουμε στο παρόν τμήμα του έργου μας. Ωστόσο ο συγγραφέας, πριν κυκλοφορήσει το δεύτερο τόμο, σ' ένα ταξίδι που κράτησε τρία χρόνια

επισκέφθηκε όχι μόνο τις ελληνικές χώρες και στις δύο όχθες του Αιγαίου, αλλά και μεγάλο μέρος της Ανατολής, για να ενισχύσει και να τεκμηριώσει, αποκομίζοντας περαιτέρω εμπειρίες, την άποψή του, την οποία δεν είχαν επικροτήσει όλοι.

Σπαράγματα παλαιού *Χρονικοῦ*, που είχε διατηρηθεί στην ερημωμένη Αθήνα χάρη στην επιμέλεια ενός ιδιώτη, καθώς και απροκατάληπτη εξέταση της τωρινής κατάστασης των περιοχών και των κατοίκων τους μέσα κι έξω από το Μοριά όχι μόνο επιβεβαιώνουν απόλυτα τη θεωρία που, με βάση βυζαντινές πηγές, διατυπώνει ο πρώτος τόμος αυτού του έργου για την ανατροπή της Πελοποννήσου και των περιοχών μπροστά απ' αυτήν από σαρματικές φυλές, αλλά διευρύνουν ακόμη περισσότερο τα όρια της ερήμωσης και περιλαμβάνουν στη γενική ερείπωση πόλεις και περιοχές που ακόμη κι εμείς θεωρούσαμε ότι είχαν σωθεί.

Το σύνολο των επιχειρημάτων, στο βαθμό που διορθώνουν και υπερασπίζονται τον πρώτο τόμο από τις επιθέσεις της κριτικής, έγινε πρόσφατα γνωστό με τη μορφή ακαδημαϊκής πραγματείας. Μόνο που, όσο πιο πειστικά αυτές οι θετικές μαρτυρίες, αυτά τα ντοκουμέντα, η προσωπική εμπειρία και τα ίδια τα καθημερινά γεγονότα στην Ελλάδα κηρύσσουν εναντίον της αντίπαλης θεωρίας, με τόσο μεγαλύτερο ζήλο αυτή προσπαθεί να επαληθευθεί στην κοινή γνώμη και να κρατήσει όρθια την πεποίθηση περί αδιάσπαστης συνέχειας του κλασικού κόσμου των Ελλήνων. Ξέρουμε πολύ καλά πόσο λίγο ελκυστική πρέπει να είναι μία έρευνα που κάνει κάτι σαν ανατομία στα αισθήματα των λαών απέναντι στην ελληνική υπόθεση και τα καλεί να λογοδοτήσουν. Πρέπει όμως να αναλογιστούμε ότι οι μεταγενέστεροι δε θα κρίνουν τα ζητήματα που μας απασχολούν με το ίδιο παράφορο πάθος, ότι θα μετρήσουν με άλλα μέτρα τα γεγονότα του αιώνα και ότι θα κρίνουν πιο γαλήνια εκεί που εμείς, παρασυρμένοι από ανεξέλεγκτα αισθήματα, προτάξαμε τη δράση προτού εξετάσουμε και παρατηρήσουμε προσεκτικά. Επομένως ένα τέτοιο βιβλίο εύλογα δεν μπορεί να απολαύσει την εύνοια της εποχής ή να την προσδοκά έστω και σε περιορισμένο βαθμό· γιατί ακόμη και στη Γερμανία η αγάπη για την αυστηρή επιστημοσύνη είναι ελάχιστα ισχυρή, ώστε να δικαιώσει ένα σύγγραμμα που προκαλεί αμηχανία προσβάλλοντας την καθεστηκυία αντίληψη και τη φιλαυτία τώσων.

Επειδή όμως, σε τελική ανάλυση, γι' αυτό το ζήτημα δεν μπορεί να αποφασίσει η θεωρία, αλλά απλά και μόνο η πράξη, και επειδή έχει μεγάλη σημασία γενικά για την ιστοριογραφία και ειδικά για την τελική συγκρότηση της Ελλάδας, γι' αυτό σίγουρα οι αντίπαλοι δεν είπαν την τελευταία τους λέξη χωρίς να σκεφτούν ώριμα και έδωσαν ήδη κατά κάποιο τρόπο εκ των προτέρων επαρκή απάντηση σε όλες τις δυνατές ενστάσεις που θα μπορούσαν να προκύψουν από την αποκάλυψη της άσχημης κατάστασης της Ελλάδας τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν. Αν όμως το θεώρημά τους αποδεικνύεται στην ουσία του ή, ακόμη περισσότερο, σε όλα του τα σημεία λανθασμένο τόσο στη θεωρία όσο και στην εφαρμογή του στη σημερινή κατάσταση της Ελλάδας, οι υπερασπιστές τους δύσκολα θα γλιτώσουν τη μομφή της επιπολαιότητας, της αντιεπιστημονικότητας και του μη πρακτικού πνεύματος.

Στην *Πραγματεία* που προαναφέραμε εξηγήσαμε διεξοδικά ότι του κάκου ψάχνουν σήμερα το φημισμένο λαό των αρχαίων Αθηναίων, δηλαδή εκείνους τους ελληνόφωνους Ίωνες της κλασικής αρχαιότητας, στα καστροχώρια και στην πρωτεύουσά τους. Οι κάτοικοι της Αττικής όχι μόνο αποδυναμώθηκαν ή αποσυντέθηκαν λόγω της επιμιξίας με ξένα στοιχεία, όπως τώρα κάπου-κάπου παραδέχονται, αλλά και αποκόπηκαν από τις ρίζες τους και, όπως οι αρχαίοι τους θεοί στο διάβα των αιώνων, εξαλείφθηκαν από την επιφάνεια της γης και συνθλίφθηκαν. Τις περιοχές που άφησαν τις γέμισαν Αλβανοί ή Σκιπετάροι, μητρική γλώσσα των οποίων δεν είναι τα ελληνικά, αλλά τα βαρβαρικά σκιπετάρικά. Ακόμη και στην πόλη της Αθήνας, όπου από τον καιρό της επανάστασης σχηματίζεται ένας απ' όλες τις περιοχές των Τούρκων και της Δύσης ανάμικτος πληθυσμός, ο πυρήνας του είναι σε τέτοιο βαθμό αλβανικός, που είναι απαραίτητο ειδικό δικαστήριο, για να απονέμει δικαιοσύνη στα αλβανικά. Αυτοί οι αλβανοί κάτοικοι της Αττικής ναι μεν καταλαβαίνουν συχνά και τα ρωμαίικα και τα μιλούν όταν έρχονται σε επαφή με ξένους, αναμεταξύ τους όμως οι οικογένειες μέσα στην πρωτεύουσα και ιδίως στο ύπαιθρο μιλούν μόνο αλβανικά. Αν θέλουν, ας συνεχίσουν να ονομάζουν τους Σκιπετάρους του Μαραθώνα, της Ελευσίνας και της Ακαδημίας Πλάτωνα Έλληνες, αφού αυτοί κατέχουν το κέντρο της αρχαίας Ελλάδας· μόνο ας μην ψάχνουν πια να βρουν σ' αυτούς τους πνευματώδεις συγχρόνους ενός Αριστοφάνη.

Αλλά ακόμη και αν παραδεχτεί κανείς -πράγμα αναπόφευκτο- ότι η αρχαία Αττική είναι σήμερα αλβανική χώρα, πράγματι μπορεί να υποθέσει ότι η κατάσταση στις περιοχές που γειτονεύουν με την Αττική, π.χ. στη Βοιωτία, είναι ευνοϊκότερη. Αν πάρει κανείς το δρόμο της Ελευσίνας, συνεχίσει περνώντας μέσα από πετρώδες έδαφος στην ερημιά και μελαγχολικά κωνοφόρα δάση και φτάσει στην κορυφογραμμή του Κιθαιρώνα, βλέπει μπροστά του πανοραμικά τις πεδιάδες της αρχαίας Βοιωτίας: αριστερά, στους πρόποδες του βουνού, δίπλα στο χωριό Κόκαλα, το αρχαίο τείχος των Πλαταιών· πιο πέρα το σωρό των ερειπίων, εκεί που στο παρελθόν βρίσκονταν τα Λεύκτρα και οι Θεσπιές, στους πρόποδες του Ελικώνα· στο δρόμο από τη Θήβα για τη Λιβαδιά συναντάμε την Ογχηστό, την Αλίαρτο και την Κορώνεια, και πιο κει, απέναντι στα σύνορα της Φωκίδας, τη γενέτειρα του Πλούταρχου, τη Χαιρώνεια.

Μήπως λοιπόν κατοικούν ακόμη αυτές τις πόλεις Έλληνες, τις πηγές της Δίρκης Νύμφες και τον Ελικώνα οι Μούσες; Φρούδα ελπίδα! Όλες ανεξαιρέτως οι αρχαίες ελληνικές πόλεις της Βοιωτίας δεν είναι απλά μισοκατεστραμμένες, όπως τα κτίσματα του Σουάν και του Καρνάκ στην Αίγυπτο ή του Χεμς και του Μπααμπέκ στη Συρία, αλλά είναι σαν κάποιος να τις σκούπισε και να τις έβγαλε από το έδαφος μαζί με τους κατοίκους τους και έχουν δώσει εδώ κι εκεί τη θέση τους σε σαρματικά χωριουδάκια που τα λένε Δόβραινα, Γρανίτσα, Δίστρα, Τοπόλια, Κάπραινα· ακόμη κι ο Ελικώνας φέρει για περισσότερα από χίλια χρόνια το βουλγάρικο όνομα Ζαγορά. Αν ακούσει κανείς προσεκτικά τους ανθρώπους της Δόβραινας, της Δίστρας, των Κοκάλων και της Γρανίτσας να μιλούν, θα παρατηρήσει ότι ούτε αυτοί μιλούν πια σαρματικά, όπως δηλώνουν τα ονόματα των χωριών τους, αλλά αλβανικά, όπως στην Αττική.

Αν στραφεί κανείς προς το νότο, προς την αντίθετη από τη Βοιωτία πλευρά, και πάει προς τον Ισθμό της Κορίνθου περνώντας από τη Μεγαρίδα, δεν ξέρει αν βρίσκεται στην αρχαία Ελλάδα ή στο κέντρο της Αλβανίας· γιατί οι Σκιπετάροι και σ' αυτές τις περιοχές εγκαταστάθηκαν τόσο αποκλειστικά, ώστε εδώ ούτε καν τα ελληνικά δεν έχουν μάθει μέχρι το σημείο να τους καταλαβαίνουν οι ξένοι, όπως διαπιστώσαμε αυτοπροσώπως επιτόπου, π.χ. στην Περαχώρα και στο Κουλουντσίκ. Αν λοιπόν αποκαλέσει κανείς όλη τη χώρα από το ακρωτήριο Σούνιο μέχρι την κορυφή του Ελικώνα και από τον Ισθμό της Κορίνθου μέχρι πάνω τον Ωρωπό και τη σημερινή επαρχία του Ταλάντι «Νέα Αλβανία», θα πει τα πράγματα με το σωστό τους όνομα. Γιατί αυτές οι επαρχίες του ελληνικού βασιλείου που αναφέραμε έχουν με τον ελληνισμό την ίδια συγγένεια που έχουν τα υψίπεδα της Σκωτίας με τις αφγανικές περιοχές Κανταχάρ και Καμπούλ.

Παρ' όλ' αυτά, ένας ορκισμένος συνήγορος των αρχαίων Ελλήνων δε θα θεωρήσει πως έχει ακόμη νικηθεί, αλλά μάλλον θα εναποθέσει, μαζί με τον Πλήθωνα Γεμιστό, την τελευταία του ελπίδα στην «αρχική έδρα της ελληνικής φυλής», στη δωρική Πελοπόννησο και στα κοντινά νησάκια, και στους Μοραΐτες της εποχής μας θα αναγνωρίσει καθαρά τις αρχαίες ελληνικές φυλές, θα κάνει λόγο για Αχαιούς, Τσάκωνες, Λάκωνες, Μεσσήνιους και Αργίτες και -με τους αρχαίους βουκολικούς στο χέρι- θα μείνει με ιδιαίτερη αδυναμία στην Αρκαδία και στους αρκάδες βοσκούς και στο τέλος θα παραπέμψει, με δικαιολογημένη περηφάνια, στους υδραίους ήρωες της θάλασσας. Μόνο που στο κατώφλι κιόλας της Πελοποννήσου θα τον συναντήσει και πάλι ο δραστήριος και ρωμαλέος αγροτικός λαός των Σκιπετάρων. Στις κωμοπόλεις της Κορίνθου και του Άργους είναι η πλειονότητα· στις περιοχές όμως όπου άλλοτε βρίσκονταν η Επίδαυρος, η Τροιζήνα, η Ερμιόνη και οι Μυκήνες, δηλαδή σε ολόκληρη την αρχαία Αργολίδα, οι κάτοικοι είναι αποκλειστικά Σκιπετάροι. Η Ναυπλία, στην οποία πριν από την εξέγερση κατοικούσαν μόνο Οθωμανοί, έχει τώρα πληθυσμό χωρίς συγκεκριμένο χαρακτήρα ανάμικτο από Αλβανούς, Νεοέλληνες και ξένους διαφορετικής καταγωγής.

Αν όμως τραβήξει κανείς δυτικά της Κορίνθου προς το βουνό, εκεί που ήταν άλλοτε ο Φλιούς, και περάσει από την αχαιοαρκαδική ορεινή περιφέρεια διαμέσου των χωριών Κρακάου και Βαρσάου μέχρι το Κάμεντς στην Αχαΐα, και από κει πάει νότια μέσω του Λαντζόι και του Γκλόγκαου προς το Τσίλιχαου, και περάσει από το Παλαιο-Βόλγκαστ μέχρι κάτω την παραθαλάσσια πόλη Αρκαδία στα βόρεια του Ναβαρίνου, τότε στη διάρκεια αυτής της μακράς πορείας μπορεί να καταλύσει και δυο φορές τη μέρα σε σκιπετάρικά χωριά, αν και οι Αλβανοί της Πελοποννήσου από την εποχή του Φραντζή σε πολλές περιοχές έχουν ήδη αλλάξει τη μητρική τους γλώσσα, τα αλβανικά, με τη γλώσσα των σαρματών Νεοελλήνων. Αντίθετα, οι περιοχές των δύο αρχαίων τόπων Αρκαδία και Ηλεία οι οποίες βρίσκονται ανάμεσα στην αριστερή όχθη του Αλφειού, στη θάλασσα και στα όρια της μεσσηνιακής Κριβίτσας, ιδίως οι βοσκοτόποι γύρω από τα ερείπια του ναού του Απόλλωνα

κοντά στο Σκληρό και στην παραθαλάσσια πόλη Αρκαδιά, είναι ακόμη και σήμερα -με τα χωριά, τις κωμοπόλεις και τις Άλπεις τους- καθαρά σκιπετάριχη περιοχή, και ακόμη και από τον γειτονικό μωσχοβίτικο Ταϋγετο εκδιώχθηκαν μόνο οι μωαμεθανοί Αλβανοί.

Απόλυτα ελεύθερη απ' αυτούς τους ξένους είναι στο Μοριά μόνο η στενή, επίσης εκσαρματισμένη παραλιακή ζώνη της Τσακωνιάς, για την οποία μπορεί να βρει κανείς τις αναγκαίες παρατηρήσεις στην προαναφερθείσα *Πραγματεία*.

Απομένουν ακόμη τα νησιά Σπέτσες, Ύδρα και Πόρος, που ανήκουν στο Μοριά. Σ' αυτά όμως ρέει το πιο καθαρό αλβανικό αίμα, ανόθευτο και χωρίς ξένη πρόσμιξη. Εδώ βρίσκεται το επιτελείο των Σκιπετάρων, εδώ και η εστία κάθε εξουσίας, ευφυΐας και πλούτου αυτών των σε ελληνικό έδαφος πολιτογραφημένων ξένων. Από τη μοίρα αυτών των μικρών νησιών, ιδίως της Ύδρας, εξαρτιόταν η ζωή και ο θάνατος της πρόσφατης εξέγερσης· στην Ύδρα ήταν η ψυχή και η κινητήρια δύναμη του μεγάλου δράματος. Η επανάσταση, επομένως, είναι κα-θαρά σκιπετάριχη και όχι ελληνική, αφού όλες τις πραγματικά λαμπρές και διαρκώς αποτελεσματικές ενέργειες του αγώνα τις έφεραν σε πέρας πολεμιστές του αλβανικού γένους. Σήμερα όλοι ξέρουν ότι η ηρωική καταστροφή του Μεσολογγίου και η σταθερότητα των υδραίων ναυτικών ήταν οι δύο φωτεινοί φάροι της εξέγερσης και ταυτόχρονα η άγκυρα που διέσωσε τον ελληνικό λαό. Το άκουσμα αυτών των δύο ενεργειών συντάραξε την Ευρώπη και παρακίνησε, τελικά, τους βασιλιάδες να δείξουν ευσπλαχνία· και οι δύο όμως ανήκουν αποκλειστικά και μόνο στους Σκιπετάρους του Σουλίου και της Ύδρας. Αντίθετα, τι έκανε η δήθεν ελληνική φυλή, π. χ. αυτή της Τσακωνιάς; «*Εφύγαμεν ώσάν τά πρόβατα*», είναι η ακριβής έκφραση με την οποία ένας ντόπιος από ***, στην περιφέρεια της Τσακωνιάς, περιέγραψε σ' εμάς τους ίδιους τα κατορθώματα των συμπατριωτών του. Λέγοντας αυτό δε θέλουμε να στερήσουμε από κανέναν τον έπαινο που έχει κερδίσει και ευχαρίστως παραδεχόμαστε ότι πολλά αξιέπαινα κατορθώματα έκαναν εδώ κι εκεί και οι μη Αλβανοί, προπαντός οι ελληνόφωνοι πολίτες της Αράχovas στον Παρνασσό και γενικά της Ρούμελης. Όταν όμως προσθέτουμε ότι, μπροστά στον εχθρό, απ' όλους τους Έλληνες μόνο ο Σκιπετάρης του Σουλίου και της Ύδρας μπόρεσε να γεμίσει δύο φορές το όπλο, φοβόμαστε ότι ακόμη και στην Ελλάδα κανείς δε θα φέρει αντίρρηση.

Αν έκανε κανείς τον κόπο να εξετάσει κατά οικογένειες όλους ανεξαιρέτως τους κατοίκους του Μοριά και της Ρούμελης, από τις Θερμοπύλες μέχρι το ακρωτήρι Ματαπά, συμπερι-λαμβάνοντας τα παρακείμενα νησιά Σπέτσες, Ύδρα, Πόρο, Σαλαμίνα και ενμέρει την Εύβοια, την Άνδρο και την Αίγινα, θα ανακάλυπτε ότι ακόμη κι αυτή τη στιγμή περισσότεροι από τους μισούς δεν ανήκουν πια στη σαρματο-ελληνική ούτε -πολύ περισσότερο- στην αρχαιοελληνική φυλή, αλλά στη γενναία φυλή των Σκιπετάρων, και μιλούν τη δική τους μητρική γλώσσα. Αν, απ' όσους απομένουν, αφαιρεθούν οι εξελληνισμένοι Αρναούτηδες του Μοριά, μετά οι σκηνίτες Βλάχοι της βόρειας Λοκρίδας, οι αγρότες Βλάχοι όλων των επαρχιών, οι μόνιμα εγκατεστημένοι τσιγγάνοι της Αιτωλίας και οι οργανωμένες ορδές των ζητιάνων στα Κράβαρα, ύστερα οι απόγονοι των Βουλγάρων, των Κριβιτσιωτών και των Σλάβων του Ταϋγετου, των Καραντάνων και των Σαρματών κάθε φυλής, των Ιταλών, Ισπανών, Προβηγκιανών, Βαλόνων και Αράβων της Αιγύπτου, η εγκατάσταση και επιμείζια των οποίων στην Ελλάδα έχει αποδειχθεί ιστορικά και ομολογείται ακόμη και στα βυζαντινά κείμενα του ΙΕ' αιώνα, τότε ρωτάμε: Θα είχε κανείς το κουράγιο να θεωρήσει την πολλαπλή οικογένεια του βασιλείου αρχαιοελληνική;

Οι Φαναριώτες, οι οποίοι ίσως άδικα είναι μισητοί στην Ελλάδα, έχουν ασυγκρίτως μεγαλύτερη συγγένεια με το ελληνικό αίμα απ' ό,τι οι κάτοικοι του Μοριά και της Ρούμελης. Γιατί οι Υψηλάντηδες, οι Μουρούζηδες, οι Καλλιμάχηδες και χιλιάδες συμπατριώτες τους είναι αποδειγμένο ότι πήγαν στην Ισταμπούλ από τις αρχαιοελληνικές αποικίες στα περίξ της Τραπεζούντας στη Μαύρη Θάλασσα. Όποιος όμως θέλει να δει γνήσια ελληνική έκφραση στη φυσιογνωμία ας πάει στη Μυτιλήνη, στα Μοσχονήσια, στα παράλια της Άσσου και του Αδραμυττίου, τα οποία λίγοι έχουν επισκεφτεί και όπου όχι σπάνια στα αρχαία λεσβιακά και αιολικά ασημένια νομίσματα θα συναντήσει τα πρωτότυπά τους, κάτι που στην ελεύθερη Ελλάδα κανένας δεν βρήκε ακόμη ούτε και πρόκειται να βρει, γιατί εκεί έχει μεταναστεύσει διαφορετική φυλή.

Αυτός ο υπολογισμός είναι ο καρπός επισταμένων ερευνών που έγιναν στην ίδια τη χώρα. Τι άραγε θα αντιτείνει κανείς σ' αυτό; Την ίδια αξία μπορούν να έχουν, φυσικά, μόνο οι γνώμες τέτοιων

αντιπάλων, οι οποίοι, ακολουθώντας τον ίδιο δρόμο μ' αυτόν του συγγραφέα, δηλαδή ερευνώντας προσωπικά, είναι σε θέση να αποδείξουν ότι στην Αττική, τη Βοιωτία, τη Μεγαρίδα, την Αργολίδα, την Αρκαδία και γενικά στα δύο τρίτα του Μοριά και στα παρακείμενα νησιά οι κάτοικοι δεν είναι Σκιπετάροι και ότι ως μητρική γλώσσα έχουν όχι τα σκιπετάρικά, αλλά τα ελληνικά, όπως οι νησιώτες της Κύθνου και της Νισύρου. Αντίθετα, τα σχόλια ανθρώπων που θέλουν το ζήτημα που εκκρεμεί να το κρίνουν στο σπίτι, από τα βιβλία τους, χωρίς γνώση της ιστορίας και του τόπου, όπως μέχρι τώρα συνέβη, με βάση μόνο το συναίσθημα, τις παλιές σχολικές αναμνήσεις ή -πολύ περισσότερο- από φατριαστικό υπολογισμό, δεν έχουν σ' αυτό το σημείο, όσο εξαιρετικά κι αν είναι κατά τα άλλα, μεγαλύτερη ιστορική σημασία απ' ό,τι τα μυθιστορήματα του Γουόλτερ Σκοτ ή το βιβλιαράκι του Ραμπιελί για τον Γαργαντούα και τον Πανταγρουέλ.

Μακάρι να θελήσουν εκείνοι που αρνούνται οποιαδήποτε και κάθε επανάσταση στην Ελλάδα κατά το Μεσαίωνα να ακολουθήσουν το παράδειγμά μας και να υπεισέλθουν τώρα κι εκείνοι από την πλευρά τους στις λεπτομέρειες και να κατονομάσουν τις περιοχές του Μοριά και της Ρούμελης οι κάτοικοι των οποίων είναι, κατά τη γνώμη τους, Έλληνες που δεν έχουν υποστεί επιμιξία. Τους συμβουλευόμαστε μόνο να μην αναφέρονται πια στην πολυσυζητημένη, τελευταία, Τσακωνιά· κι αυτό γιατί άλλοτε στην Πραγματεία, στην οποία επανειλημμένα έχουμε αναφερθεί, διατυπώσαμε ήδη ενδοιασμούς, από πληροφορίες που αντλήσαμε επιτόπου, γι' αυτούς τους Έλληνες της Τσακωνιάς ή της Κυνουρίας, και τώρα φαίνεται και από ένα χωρίο των ταξιδιωτικών εντυπώσεων του αγίου Βιλβιάλδου για την Ιερουσαλήμ το έτος 723 της χρονολογίας μας ότι οι ακτές της Τσακωνιάς εδώ και πάνω από χίλια χρόνια θεωρούνταν τμήμα των «Σκλαβηνίων».

Σ' αυτό βρίσκεται μια νέα και βαριά κατηγορία κατά του κ. Τσινκάιζεν και όσων βαδίζουν στα χνάρια του, οι οποίοι με μεγαλύτερο ζήλο παρά γνώση του αντικειμένου απέρριψαν τη θέση μας ότι η Πελοπόννησος τον Η' αιώνα έφερε ήδη το όνομα Σκλαβηνία. Αρκετά από τα γεωγραφικά και ιστορικά έργα που κυκλοφόρησαν το τελευταίο διάστημα με θέμα τους τη Νέα Ελλάδα απαντούν ως επί το πλείστον στο χώρο της ρωμανικής φιλολογίας -και το γεγονός ότι το έργο του κ. δρ. Τσινκάιζεν *Ιστορία της Ελλάδας* στα τελευταία κεφάλαια απομακρύνεται σταδιακά από τη σφαίρα της φαντασίας και προσεγγίζει περισσότερο το έδαφος της Ιστορίας το χρωστά μόνο στο ότι αντιτάχθηκε στο έργο μας για το Μοριά. Από την άλλη, του κάνουμε την παραχώρηση να έχει την παρηγοριά ότι αποδείχθηκε πως κι εμείς είχαμε κάνει λάθη σε δευτερεύοντα ζητήματα.

Όποιος αναζητά μόνο συμπεράσματα, θα τα βρει σκόπιμα συγκεντρωμένα σ' αυτόν τον πρόλογο. Αν όμως θέλει κανείς να γνωρίσει την ίδια την ιστορική εξέλιξη και, κατά κάποιο τρόπο, τη γένεση και την αλληλουχία των γεγονότων που οδήγησαν στον εξαλβανισμό του μεγαλύτερου μισού της Ελλάδας, τότε το βασικό περίγραμμα αυτών των γεγονότων το παρουσιάζει αυτός εδώ ο δεύτερος και τελευταίος τόμος της *Ιστορίας του Μοριά*. Διεξοδικά περιλαμβάνει μόνο το χρονικό διάστημα από το 1250 μέχρι το 1500 μ.Χ., επειδή ύστερα από εκείνη την εποχή ο πληθυσμός της Ελλάδας δε μεταβλήθηκε ριζικά και παραμένει μέχρι τις μέρες μας αναλλοίωτος στα βασικά του χαρακτηριστικά. Ωστόσο σύντομοι υπαινιγμοί εξυφαίνουν το νήμα των γεγονότων μέχρι σήμερα.

Με τα παραπάνω λοιπόν ολοκληρώσαμε αισίως και με μεγάλο κόπο το έργο που αρχικά είχαμε αναλάβει, σε δύο τόμους και μια Πραγματεία την οποία παρεμβάλαμε ανάμεσά τους και η οποία είχε εσωτερική συνάφεια και με τους δύο. Το πόνημα δεν είναι μια κενή θεωρία, όπως θα μπορούσε να φανεί σε μερικούς· έχει το σαφές πρακτικό της νόημα. Γιατί κάθε κυβέρνηση, αν δε θέλει να μοιάζει με κορφή πυραμίδας ξεκομμένη από τον κόσμο και την πραγματικότητα, πρέπει να έχει ιστορική βάση, δηλαδή να στηρίζεται στο βασικό χαρακτήρα, στα ήθη, στη θρησκεία, στα έθιμα και στην ιστορική πορεία του λαού. Μία διοίκηση που κινείται έξω απ' αυτό το δρόμο μπορεί να διατηρηθεί μόνο με τη μέθοδο του καταναγκασμού, αλλά και σ' αυτήν την περίπτωση μόνο για ορισμένο διάστημα. Η *vis inertiae* το μόνο που μπορεί να καταφέρει είναι να αμβλύνει λίγο-λίγο τα αντανάκλαστικά της και στο τέλος να τα κάνει κομμάτια. Πού είναι λοιπόν αυτό το ιστορικό-εθνικό θεμέλιο που βασίζεται στο παρελθόν και στο οποίο στηρίζεται η νομοθεσία, πού είναι το νήμα στο οποίο οφείλει να συνδεθεί ο νέος ιστός; Σ' αυτό το ερώτημα προσπαθεί να απαντήσει το έργο μας. Δύο αντικρουόμενα από τη φύση τους συστήματα διακυβέρνησης επιδιώχθηκε να επιβληθούν ευθύς εξαρχής στην Ελλάδα· και τα δύο εκπορεύτηκαν από την Ευρώπη και εγκαθιδρύθηκαν με παρακίνηση χωρίς να ληφθεί υπόψη η ηθική κατάσταση της χώρας και οι θρησκευτικές της συνθήκες. Αν άκουγε κανείς τους οπαδούς του πρώτου συστήματος διακυβέρνησης, τότε η βάση της

νέας κατάστασης πραγμάτων θα έπρεπε να συναχθεί απευθείας από το Θουκυδίδη, τον Πολύβιο ή τον Πλούταρχο, σαν να είχαν ξανασηκώσει η Αθηνά και ο Ολύμπιος Δίας τα κεφάλια τους από τη μούχλα των περασμένων αιώνων και να είχε ξαναπέσει η Δύση στην παλιά βαρβαρότητα. Αυτό το σύστημα είναι τερατώδες, αφού προφανώς θέλει να ανεβάσει στο θρόνο της Ελλάδας πτώματα και να αλυσοδέσει σε μια καινούρια ζωή τη σήψη, προπαντός όμως να γυρίσει το δείκτη του ρολογιού του κόσμου μερικούς αιώνες πίσω· γιατί στη σημερινή Ελλάδα οι άνθρωποι και οι ιδέες δεν είναι έτσι όπως ήταν πριν από τριάντα αιώνες. Στους λαούς δεν υπάρχει ανάσταση νεκρών.

Από την άλλη, οι γραφειοκράτες θεωρούν το ελληνικό βασίλειο μια γωνιά της γης που ανακαλύφτηκε τυχαία, αν όχι κατακτημένη χώρα, που πρέπει απλώς να υποταχτεί στην πολυπραγμοσύνη μιας Ευρώπης που εξισώνει τα πάντα.

Αν το πρώτο απ' αυτά τα συστήματα είναι ανεφάρμοστο κάτω από οποιοσδήποτε συνθήκες και πρέπει να το κατατάξουμε απλώς στην κατηγορία των ονείρων που ζωογονούν τις καρδιές, το δεύτερο θα μπορούσε μόνο να διαιωνίσει μια κατάσταση βίας που θα ήταν επιζήμια τόσο για τα συμφέροντα του λαού όσο για την ίδια την εξουσία. Η Ελλάδα σίγουρα δεν έχει γίνει ακόμη κοσμικό κράτος, όπως η Ευρώπη· αντίθετα, στην καρδιά της ίσως χτυπούν ακόμη μόνο οι παλμοί της ηθικής ζωής της χριστιανικής πίστης. Τι πρέπει λοιπόν να γίνει; Πρώτ' απ' όλα, μην το πάρετε καταγράμμα αν οι Έλληνες σας παραμυθιάζουν μιλώντας σας για την αδελφική τους αφοσίωση και τη συμπάθεια στους βασιλιάδες και τους λαούς της λατινικής Ευρώπης· τα λόγια τους έχουν την ίδια έννοια με τα λόγια του σατράπη της Αιγύπτου και του γιου του Ιμπραήμ όταν υποβάλλουν τσαρλατάνικα τα σέβη τους στη χριστιανική Δύση. Και οι δύο αγαπούν τις τέχνες μας μόνο στο βαθμό που αυτές εξυπηρετούν την κυριαρχία και την ικανοποίηση των αναγκών του δημόσιου ταμείου· εμάς τους ίδιους στην πραγματικότητα μας μισούν και μας απεχθάνονται στην καρδιά τους. Οι Έλληνες από τους ξένους δε θέλουν τίποτ' άλλο παρά λεφτά για να τα χώσουν στην τσέπη τους και βασιλιά για να τιθασεύσουν τον αμοιβαίο τους φθόνο και την αδιάλλακτη διχόνοιά τους. Το βασιλιά όμως τον θέλουν εντελώς μόνο του, χωρίς τίποτε να τον συνοδεύει· οφείλει ακόμη και τις συνήθειές του, τα πιστεύω του, τις πολιτικές του συμπάθειες, ακόμη και την ενδυμασία του, να τα αφήσει πίσω στην Ευρώπη και να γίνει απόλυτα ίδιος μ' αυτούς. Οι Έλληνες, τους οποίους εδώ και αιώνες η παρουσία των ξένων στη χώρα τους τους έχει εξοργίσει, τους οποίους οι ξένοι έχουν κακομεταχειριστεί και καταληστέψει, θέλουν κάποια στιγμή να μην έχουν κανέναν στο κεφάλι τους και να απολαύσουν το γλυκό συναίσθημα μιας πατρίδας που να ανήκει αποκλειστικά και μόνο σ' αυτούς.

Αν θέλετε ειλικρινά το καλό αυτού του δυστυχημένου λαού, μην απαιτείτε την ευγνωμοσύνη του για τη βοήθεια που του δώσατε όταν την είχε ανάγκη· σταματήστε επιτέλους την ανώφελη προσπάθεια να τον εκπολιτίσετε όπως εσείς το εννοείτε, δηλαδή να τον αλλάξετε και να τον κάνετε Ευρωπαίο· γιατί η πίστη και το ήθος των Ελλήνων προβάλλουν σε μια τέτοια μεταμόρφωση εξίσου αζεπέραστα εμπόδια όσο και ο κώδικας και οι εθνικές συνήθειες των μουσουλμάνων της Ανατολής. Γενικά ο τρόπος που ζουν και διοργανώνουν το κράτος τους βασίζεται στα δόγματα της ανατολικής Εκκλησίας: προτού αυτά σπάσουν και εκριζωθούν εκ θεμελίων, η πλημμυρίδα των ιδεών των νέων ευρωπαϊκών κρατών δε θα ξεχυθεί στην Ελλάδα. Ποιος όμως θα έκανε αυτό το τόλμημα, τη στιγμή που ακόμη και η παντοδυναμία του ρωμαϊκού θρόνου σε συνάρτηση με τους κατάφρακτους ιππότες όλης της Δύσης, ο δεσποτισμός του οίκου των Παλαιολόγων και οι στενοχώριες τετρακοσίων χρόνων δουλείας στους Τούρκους δεν κατάφεραν να κλονίσουν σ' αυτό το σημείο το φρόνημα του ελληνικού λαού; Μη διστάσετε, λοιπόν, πολύ καιρό· χωρίς να είστε δύσθυμοι ρίξτε πίσω σας κάτω τη γέφυρα πάνω στην οποία ήρθατε από τη Γερμανία στην Ελλάδα και κάντε μαζί με τους άλλους χριστιανούς του ιλλυρικού τριγώνου και τους Μοσχοβίτες που βρίσκονται πίσω από σας μέτωπο κατά της λατινικής Ευρώπης. Αυτή, βέβαια, τη συμβουλή είναι πιο εύκολο να τη δίνεις παρά να την κάνεις πράξη, και ίσως είναι πιο καλοδεχούμενη από τη μεγάλη μάζα του ελληνικού λαού παρά από τους φίλους της στη Δύση.

Ούτε η αυστηρότητα στην κρίση, αλλά ούτε και η σκληρότητα στην έκφραση, που απαντούν κάπου κάπου στην πορεία αυτών των σελίδων, θα εμποδίσουν τον έξυπνο αναγνώστη να αναγνωρίσει στο συγγραφέα έναν έντιμο και καλοπροαίρετο φίλο του ελληνικού λαού. Ο ίδιος μάλιστα είναι πεπεισμένος ότι, περιγράφοντας χωρίς περιστροφές τις τύχες, τις πράξεις και το χαρακτήρα των βυζαντινών του Μοριά κατά το πρόσφατο παρελθόν συμβάλλει στην υποστήριξη της ελληνικής υπόθεσης περισσότερο απ' ό,τι αν έκανε ύμνους και πνευματώδεις κολακείες, τις οποίες και το παρόν

δε δικαιολογεί και το παρελθόν διαψεύδει. Ο συγγραφέας δε θέλει μ' αυτό να κατακρίνει κανέναν, αλλά στην πραγματικότητα να προφυλάξει τον ίδιο του τον εαυτό από λανθασμένες ερμηνείες ανεπαρκώς κατατοπισμένων οπαδών. Ταυτόχρονα, μ' αυτό είπε την τελευταία του λέξη σ' αυτό το ζήτημα. Ο χρόνος, η σταδιακά διευρυνόμενη μελέτη του βυζαντινού Μεσαίωνα, προπαντός όμως οι ίδιοι οι Έλληνες, έχοντας στενότερη και πιο μακροχρόνια επαφή με τους Ευρωπαίους, θα αναλάβουν από δω και στο εξής την υπεράσπιση των απόψεών του και θα φωτίσουν την ορθότητά τους διαυγέστερα απ' όσο θα μπορούσαν να το καταφέρουν ακόμη και τα τόσο χτυπητά επιχειρήματα του ίδιου του συγγραφέα. Ωστόσο δε θέλει να κλείσει αυτόν τον πρόλογο χωρίς να μνημονεύσει με ευγνωμοσύνη τη φιλική βοήθεια που του πρόσφεραν, με μερικές χρήσιμες υποδείξεις τους, ιδίως για τον α' τόμο, ο ονομαστός εκδότης του Λέοντος Διακόνου και άριστος γνώστης της βυζαντινής φιλολογίας, ο ιππότης κ. Κάρολος Βενέδικτος Χάζε στο Παρίσι, και για τις μεταγενέστερες εργασίες ο λόγιος φίλος του κ. καθ η γ η τ ή ς και ακαδημαϊκός Φρ. Τάφελ στο Τίμπινγκεν.

Μόναχο, Φεβρουάριος 1836.

Ο συγγραφέας